

A reformkorban ér vényesülő szankciórendszer Békés vármegye 1844. évi gyakorlatában

A reformkori Magyarországon, a büntetőjog területén a legszembetűnőbb változáson a büntetési rendszer ment át. Már a XVIII. század utolsó harmadában a rendi szankciórendszer bomlási folyamata megindult, de a szemléletváltás az 1840-es évek második felére vált teljesé és általánossá. A XIX. század első felében az ítéletek szigorának fokozatos enyhülése tapasztalható, csökkent a kiszabott halálbüntetések száma, csaknem teljesen visszaszorult a testi büntetések alkalmazása, uralkodó büntetési nemmé a szabadságvesztés vált. A szankciórendszer ilyen mérvű átalakulásáról tanúskodnak a büntetőjogi törvényszerkesztés munkálatai, az 1795. évi az 1830. évi tervezet az 1843. évi javaslat.¹ Mivel azonban ezekből nem lett hatályos törvény, nem alkalmasak a tényleges viszonyok leírására. Az alkalmazott büntetési rendszer megismerésének több módja lehetséges, a korabeli közvélemény által megfogalmazott elképzelések és a szakirodalom feldolgozása mellett a legtöbb információval egy-egy törvényszék gyakorlatának feltárása szolgál. A korszakban a legtöbb büntető per a vármegyei törvényszékeken indult, így a legáltalánosabb képet a megyei bíróságok gyakorlatából kaphatunk. Békés vármegye nemessége, a török háborúk utáni gazdasági és társadalmi helyzetre visszavezethető okok miatt, a teljes időszakban a reformeszmék híve volt. Ennél fogva különösen alkalmas a büntető törvénykezés változá-

sának, a modern eszmék terjedésének vizsgálatára.

Büntetési célok

Az ítéletek indoklásából, a formális perek iratanyagából, a történeti tényállás ismertetéséből és más vármegyéknek vagy a Királyi Táblának² szóló átiratokból lehet következtetni a vármegyében uralkodó büntetési elképzelésekre, arra, hogy milyen célt tulajdonítottak a kiszabott büntetésnek. A rendi jogszolgáltatás a büntetést a bűncselekmény megtorlásának és elretentő példának tartotta. Az 1795. évi tervezet 8. alapelve a büntetés célját a bűnsre vonatkozóan javításban, ha ez nem valósítható meg, akkor az ártóképeségtől való megfosztásban látta, a közöséget pedig a kiszabott büntetésnek vissza kell tartania a bűncselekmények elkövetésétől, vagyis a tervezet szót a különleges és az általános megelőző intézkedésekről. A felvilágosodás eszméinek megfelelően a büntetésnek határozottnak, azonnalinak, alkalmasnak és arányosnak kell lennie. Nem lelet a büntetőjogi szankció célja a bosszú, és nem alkalmazható olyan joghátrány, amely a büntetés céljával teljesen ellentétes. Az 1843. évi javaslat nem rendelkezett a büntetés céljáról.

Szlemenics Pál³ szerint a büntetés végcélja, hogy a polgárok jogainak biztonságát fenntartsa, közvetlen célja, hogy ne kövessenek el bűncselekményt. Kifejtette, hogy a „*csupa bosszúállás pedig az ember méltóságával s a természet törvényé-*

vel meg nem fér", vagyis ezt a büntetési célok közül száműzendőnek tartotta. Szokolay István⁴ a büntetőjogi büntetés alkalmazásának tizenhét kritériumát fogalmazta meg, ezek között szerepelt az, hogy a javítást nem szabad kizárni, és az elrettentést nem szabad alkalmazni. Pauler Tivadar⁵ álláspontja szerint a büntetőjogi jogkövetkezmény végcélja a „jogbátorság” fenntartása. Két eszköze lehetséges: a büntetés kihirdetése és a végrehajtása. Az előbbi figyelmezteti a polgárokat tetteik következményére, óvja őket jogsértések elkövetésétől, a végrehajtás elégtételt szolgáltat a sértettnek, az elkövetőt javítja és mások hajlandóságát a bűnelkövetésre, csökkenti.

Az úriszéki⁶ gyakorlatban a büntetések az elrettentést és a megtorlást szolgálták, de felmerült néha a javítás is, ha az elkövetőnek nem vált szokásává a bűnözés. Székesfehérvár bírósága szintén a megtorlást és a példamutatást tekintette a büntetőjogi szankció céljának. Szegeden azt a büntetést tartották 1848-ban megfelelőnek, amely igazságos, megérdemelt megtorlást fejezett ki, elrettentő volt és elégtételt szolgáltatott a sértettnek.

Békés vármegye „rabokat ítélő törvényszéke” mégis használta a bosszú kifejezést az ítéletek indokolásában, egy mestert néplázításért, négy vádlottat lopásért és orgazdaságért, egy házaspárt orgazdaságért, egy férfit lopásért, három elkövetőt rabszökésért ítél el a bíróság ezt a kifejezést használva. A „bosszú” inkább a mai „megtorlás” kifejezéssel helyettesíthető be, ha a megtorlás fogalmával azonosítjuk, akkor ezt a jelenséget az abszolút büntetési felfogások közé sorolhatjuk, hiszen a büntetés célja és jogalapja egyedül az igazságos megtorlás.

A rabtáblák tanúsága szerint a halálbüntetés alkalmazásának fő oka a XVIII. század utolsó évtizedeiben az elrettentés volt. A Hajdúkerület ítélkezési gyakorlatában is feltűnik a „másoknak rettentő példájokra” és a „gonosztevők elrettentése végett” kitétel. Békés vármegyében az elrettentés mellett a példaadás is büntetési célként szerepelt. Ezekben a kijelentésekben az általános megelőzés megjelenését láthatjuk.

A Hajdúkerületben azokkal a vádlottakkal szemben, akiknek javulására „nincs remény”, halálbüntetést alkalmaztak, tehát a többi büntetési nem céljának részben az elítélt javítását tekintették. Békés vármegyében, egy formális perben a védő a példaadás mellett a büntetés céljának a javítást nevezte meg. Így értelmezte a vármegyei törvényszék is, hiszen három vádlottnál a javulásra láttak jeleket, három esetben viszont nem. A különleges megelőzés elméletének feltűnését kell látunk ezekben az esetekben.

Székesfehérvár törvényszéke az 1770-es évektől kezdve hangsúlyozta, hogy az elkövetett cselekménnyel arányos büntetés kiszabása kívánatos, de ez a gyakorlatban nem valósult meg. Békés vármegyében, 1844-ben, három jogesetben négy alkalommal szerepelt az arányos büntetés elve.

A fentiek alapján Békés vármegye törvényszéke fontosnak tartotta, hogy minden „gonosztettet” megtoroljanak, de kiemelten kezelte a polgárok és az elkövető visszatartását a bűncselekményektől.

Halálbüntetés

Az 1795. évi tervezet 12. alapelve szerint bármilyen hátrányt ki lehet mondani büntetésként, még az élettől való meg-

fosztást is, de a lehető legszűkebb körre szorították vissza, összesen hat esetben tartották fent. A 15. alapelv csak akkor tehető lehetővé halálbüntetés kiszabását, ha a tettes szándékossága olyan fokú, hogy sem a büntetés általános célja, sem a közbiztonság megóvása máshogyan nem valószínűsíthető meg. Az államra is kiterjesztették a tervezet megszövegezői a jogos védelem fogalmát, így támasztották alá a halálbüntetés fenntartását. A kérdés igen vitatott volt, hiszen a 11 beküldött vármegyei javaslatban a nemesség a visszaállítását követelte, az uralkodó és a magas rangú hivatalnokok az eltörlés vagy a jelentős korlátozás mellett foglaltak állást. A tervezet előírta, hogy az ítéletet lehetőleg az elkövetés helyén vagy annak közelében hajtsák végre. Az 1830. évi tervezet határozottan kizárta a súlyosítását és kilenc esetét határozta meg. Az 1843. évi javaslat legkiemelkedőbb része a büntetési rendszer, amely a halálbüntetés-központú rendi felfogással végképp szakítva nem tartalmazta ezt a büntetési nemet. Nagyon fontos momentum, hogy a választmány munkájának ideje alatt egyetlen országban sem volt hatályon kívül a halálbüntetés.

Szlemenics a főbenjáró büntetéseknek három típusát különböztette meg. Ismert egyszerű, súlyosított és kínzó halálbüntetést. Ez utóbbi régen kiment a gyakorlatból, valamint egy királyi leirat 1814-ben megtiltotta alkalmazását. Az egyszerű halálbüntetés lehet fejjével és törvényfa, ezek tovább nem súlyosíthatók. A pallosra ítélték büntetését a Hétszemélyes Tábla⁸ kötélre változtatta át. Szokolay csak akkor tekintette igazságosnak a halálbüntetést, ha szándékos gyilkosságot követett el az elítélt. A halálbüntetést egyszerű és nehe-

zített fajtákra bontotta, a nehezítetten belül pedig megkülönböztetett külsőleg és bensőleg nehezítettet, a minősített végrehajtást egyértelműen elutasította. Megállapította, hogy *hazánkban a halálbüntetés törvényeken alapszik, és rendszeren gyakoroltatik is*, ezért, szerinte, a közvélemény bizonyos esetekben jogosnak tekinti az alkalmazását. A létező végrehajtási módok – a kötél és a pallos – helyett a guillotine bevezetését javasolta. Pauler a halálbüntetés körül kialakult vita részletes ismertetése után megállapította, hogy a büntetőjog alapelvei szerint jogos egy büntetés, ha a büntett alanyi és tárgyi körülményeinek megfelel. Ez alapján az igazság eszméjével nem ellenkezik, ha a gyilkosságot halállal büntetik. A szellemi és erkölcsi fejlődéssel párhuzamosan a halálbüntetés visszaszorítását látta kívánatosnak. A halálbüntetés lehet egyszerű és minősített, ezek még tovább oszthatóak. Gyűjtése szerint a törvények több mint hatvan büncselekményre írták elő a legsúlyosabb büntetés alkalmazását. A XVIII. század utolsó évtizedétől a törvényszéki gyakorlat enyhült, csökkent az esetek száma és megszűnt a minősített végrehajtás a központi intézkedések hatására. A régi országos gyakorlat szerint nemességekkel és nökkel szemben csak pallost szabtak ki, nemteleneket akasztással büntették.

Az 1775-1776-ban felterjesztett rabtabellák alapján a bíróságok a halálos ítéletek felét jószáglopásért hozták, a nagy értékű vagy betöréses lopás és emberölés követte ezt. Az elítéltek kétharmadát felakasztották, a többieket pallossal hajtották végre az ítéletet. Az 1770-es évek végére a végrehajtott halálbüntetések száma jelentősen csökkent, annak ellenére, hogy az elítéltek száma folyamatosan és jelen-

tősen növekedett. A honti „emberevő-pert” követő kancelláriai intézkedések következtében 1783 után tovább csökkent a halálos ítéletek száma. Alkalmazásának fő oka az elrettentés volt, ezért, ha egy bíróság illetékességi területén elszaporodtak a bűncselekmények, szigorodott a büntetéskiszabás is. Az úriszékek által alkalmazott büntetőjogi szankciók között első helyen állt a halálbüntetés. A minősített halálbüntetések a XVIII. század közepéig előfordultak. A leggyakoribb végrehajtási mód az akasztás, fővétel és megégetés volt. Székesfehérváron évente egy-két halálos ítélet született. Ezeket az 1730-as évekig pallossal hajtották végre, utána az utolsó kivégzésig, 1789-ig a kötélen került előtérbe. Az akasztófát viszont csak 1841-ben bontották le. A szabad királyi városok az országos átlagnál sokkal kisebb arányban alkalmazták a halálbüntetést. Például Szeged, Győr, Pozsony, Debrecen és Pest 1771-1775 közötti gyakorlatában az összes rab 1%-át végezték csak ki. Debrecen törvényszéke által 1740-1749 között kiszabott büntetések 0,8%-a volt csak a halálbüntetés, és ezt csak polgárjoggal nem rendelkezőkön hajtották végre. Alkalmazására legtöbbször élet elleni cselekménynél került sor, de a végrehajtás jelentős volt még a vagyon elleni, valamint a család és nemi erkölcs elleni bűncselekményeknél, a törvényszék kiszabta vallás elleni cselekményeknél is. A Hajdúkerületben 1757-1850 között gyilkosságért tizenöt vádlottat ítélték halálra, de ebből csak kettőt hajtottak végre, mert a fellebbezés után felmentették az elkövetőket vagy szabadságvesztésre mérsékeltek a büntetést, esetleg uralkodói kegyelemben részesültek. A tiszti ügyész szinte minden emberöléssel vagy

lopással megvádoltra halálbüntetést kért a Tripartitum⁹ I. rész 15. címe alapján, de a bíróság ezt a merev felfogást nem követte. Csak sorozatban elkövetett, vagy nagy kárt okozó, a köznyugalmat jelentős mértékben megzavaró vagyon elleni bűncselekmények többszörösen visszaeső elkövetőinél alkalmazták. Pest vármegyében a halálbüntetést kötélen vagy pallossal hajtották végre, nemessel szemben akasztás nem volt kiszabható. Bihar vármegye törvényszéke „*elég gyakran*” alkalmazta a halálbüntetést, és pallost szabtak ki a nemtelenekre is. Ezt a büntetéskiszabást jelentősen módosította a kegyelmezési gyakorlat, amely során három év szabadságvesztésre módosították a halálos ítéleteket. Szeged szabad királyi város gyakorlatában nem volt gyakori a halálos ítélet. 1848-ban csak egy rablógyilkossal szemben alkalmazták.

Békés vármegyében, 1844-ben a vármegyei törvényszék *nem* szabott ki halálbüntetést, és nem került sor jogerős halálos ítélet végrehajtására sem. Egy lótolvaj perében a védő részletesen kifejtette saját és talán a hasonló gondolkodású megyei tisztviselők nézeteit a halálbüntetésről. „*Ugyanis csak ott használhatja a társaság jogosan és célszerűen a halálos büntetést, hol bűnös javulásának lehetlenségére tökéletesen bebizonyíttatnék, – és egy utal az is, felállítatnék, hogy a társaság azon bűnös ellen magát védeni másként – mint a kioltás által, – nem képes: – Ilyen esetek csak igen ritkák, lehetnek s – minden más esetekben pedig a társaság magát boszúlja meg, midőn egy jóvá tehető embert magától örökre eltaszít. – Továbbá tekintjük a büntetés kettős célját t. i. a javítást, és a példaadást, – mindenik tekintetben alkalmatlan a halálos büntetés,*

mert a javulás, az élet elvételével, örökké lehetetlenítették, – pedig ember mint ember, bárha eltévedt is, jogosan kívánja a társaságtól, hogy neki idő és mód engedjék az Istenhez térésre, – a gyakori példaadás pedig, elfásíthatja a kebleket, – és a hosszú sorú tettekért egy percnyi fájdalommal lakolni, – a nép bámulására, ál felfogás szerint hősileg kiműlni, – nem egy dűrva ember kapott már kedvet, herosztratori dicsőséget találva a népszerű kiműlés, – és népes halotti kíséretben.” A vád által idézett Hármaskönyv I. rész 15. címében foglaltak szerinti halálbüntetés helyett fogság kiszabását kérte, mert a „törvényt (...) a törvényes gyakorlat meggyengítette”. Egyetlen olyan jogeset van, amelyben kiszabott büntetésként szerepel a halálbüntetés. Egy szándékos gyújtogatóra a megyében kiszabott három év rabságot a Királyi Tábla halálos ítéletre változtatta. Halálbüntetés alkalmazását indítványozta az ügyész egy rablás, két emberölés és két lopás miatt indult formális perben. A fegyveres rablásért „a szelidültebb kor igényeihez alkalmazott gyakorlathoz képest a felperesileg kért halálos büntetés helyett” a bíróság szabadságvesztéssel büntette az elkövetőket. A törvényszék gyilkosság helyett gondatlan emberölésnek minősített egy esetet és a vád által javasolt halálbüntetés helyett egy év rabságot szabott ki. Elvileg gyilkosság miatt alkalmazható lett volna egy perben, de jogos védelmet megállapítva a vármegyei törvényszék és a Királyi Tábla is felmentette a vádlottakat. Egy különös és többszörös visszaeső lótolvaj perében a vád ragaszkodott a legsúlyosabb büntetés kiszabásához: „a fennálló törvények s' bűnbeli gyakorlat még eddig az ily megrogzott s' vissza esett bűnösre halált

mond”, de a törvényszék „a halálos büntetéstől felmentvén” három év rabságra ítélte. Egy vádlottra 276 forint ellopásáért az ügyész nem kért halálbüntetést. A Tripartitumról kijelentette: „a szelidült kor kívánatával ellentétben álló fent idézett törvény értelmétől elállva – szigorú börtönbüntetésre” ítéletét javasolja. Egy formális perként indult eljárás két idéző levél tartalmaz hivatkozást az 1527:6. törvénycikkre, amely alapján az orgazdák halálos büntetést érdemeltek. Mivel a per sommássá¹⁰ alakult, nem derült ki, hogy az ügyész indítványozta-e valójában a halálbüntetés kiszabását, vagy egyszerű formáság volt csak ez a hivatkozás.

A fentiek alapján megállapíthatjuk, hogy Békés vármegyében a halálbüntetést olyan végső eszköznek tekintették, amely csak a megrögzött, a társadalom nyugalomát folyamatosan, nagymértékben zavaró bűnelkövetőkkel szemben alkalmazható. A vizsgált évben a megyében ilyen tettes nem fordult elő, ilyen kiemelten súlyos bűncselekmény miatt nem született ítélet.

Szabadságvesztés

A legszélesebb körben alkalmazott büntetési nem, a reformkor utolsó éveiben a szabadságvesztés. Az 1795. évi tervezet 16. alapelve kimondta, hogy a börtönök lehetnek enyhébbek és keményebbek, a börtönbüntetésre ítélték számára arányos munkavégzést kell előírni. A tervezet átvette a Josephina¹¹ szóhasználatát a szabadságvesztés két fokozatának említésénél, de a II. rész már nem tett különbséget a börtön és az elzárás között. Nemest és honoráciort¹² nem lehetett közmunkára ítélni, de a 17. alapelv szerint a börtön helyettesíthető botozással, és fordítva. Az

1843. évi javaslatban egyedülállóan domináns a büntetési rendszeren belül, a hat büntetési nem közül három szabadságvesztés: életfogytig tartó rabság, határozott ideig tartó rabság és fogság. A fogság általános maximuma egy év. A szabadságelvonó büntetés kezdete az a nap, amikor az elítéltet a végítélet kihirdetése után a büntetés-végrehajtási intézetben elhelyezték. A rabság csak akkor helyettesíthető fogsággal, a fogság dorgálással, ha a beszámítást enyhítő körülmények miatt az előbbi büntetés nagyon súlyos lenne. A javaslat szerkesztői megadták az átváltoztatáshoz a kulcsot is. Életfogytig tartó rabsággal büntethető pl.: gyilkosság, erőszakos közönség, gyújtogatás legsúlyosabban minősülő alakzatai. A halálbüntetés-központú szankciórendszer helyébe a szabadságelvonást előtérbe helyező büntetési rendszert állítottak a javaslat kidolgozói.

Szlemenics a szabadságot megszorító büntetések között a „*határok közé szorítás*” és a katonának adás mellett tömlőcőről írt. Négy fajtáját különböztette meg: várbeli, fenyítőházbeli, munkával összekötött közönséges és egyszerű közönséges tömlőcőt. A várbeli tömlőcőt nehéz és „*alkalmatlan*” munkával töltötte le az elítélt, míg a fenyítőházban bizonyos munka és a körülményekhez képest testi büntetés is járult. A munkával összekötött közönséges tömlőcőt tartotta munkakerülök számára a legjobb büntetésnek, az egyszerű közönséges tömlőcőt viszont erre alkalmatlannak tekintette. Szokolay a szabadsági büntetéseknek négy változatát különböztette meg, a fogházak és börtönök, a „*nyilvános munkák*” és a gályarabság mellett a száműzetést is felsorolta. A korábbi börtönök számos árnyoldalát felsorolta és szembe állította a modern javító

fogházakkal. A bevezetendő börtönrendszerrel kapcsolatban egy hét pontból álló követelményrendszert fogalmazott meg. Elvetette a közmunkát, a gályarabságot és a száműzetést, mivel nem felelnek a büntetési céloknak. Pauler a letartóztatás különböző formáit ítélte a leghatékonyabb szankciónak, mert így a büntetés személyes, arányos, osztható, javító és az egyik legkedvesebb javától, a szabadságától fosztja meg az elítéltet, ennél fogva példaadásra is alkalmas. A végrehajtására szolgáló börtönrendszerek közül a magánrendszert emelte ki, mint a leginkább támogatotat. Két fajtáját különböztette meg a szabadságvesztésnek, börtönt és az ennél enyhébb fogságot. Az alkalmazását, azt a néhány törvényt kivéve, amely egyes bűncselekményekre előírta, nem szabályozták, a bűnösséghez mérten a bíróság belátására bízták a kérdést. A szabadságvesztés súlyosítható a törvényszéki gyakorlat alapján vassal, közmunkával, böjttel és szeszszelitaltól való eltiltással, amelyeket a bíróság írt elő.

A XVIII. században a börtönbüntetés elterjedését a felvilágosodás azon eszméi tették lehetővé, amely szerint könnyen arányosítható, humánusabb és a munkáltatás célszerűbb a halálbüntetésnél. Magyarországon nagyon nehezen honosodott meg, azonban ennek oka nemcsak a kezdetleges börtönviszonyokban keresendő, hanem nemesség ragaszkodásában a „bevált” büntetési rendszerhez. A halálbüntetés és a testi büntetés nyilvános végrehajtásával elérni kívánt elrettentő hatást nem tekintették a szabadságvesztéssel helyettesíthetőnek. Három körülmény segítette elő mégis a gyakorlati alkalmazását, egyrészt az uralkodói intézkedések, másrészt az, hogy a kegyelmezési gyakorlat

enyhesége miatt inkább rabságot szabtak ki, mert ekkor még nem lehetett fellebbezni. Ehhez járult még az, hogy nemesre nem lehetett testi büntetést kiszabni. Akkor büntették az elkövetőt szabadságvesztéssel, ha a bűncselekmény annál súlyosabb volt, hogy botbüntetést alkalmazzanak, de a halálbüntetés kiszabása is aránytalan lett volna. A közmunkák nagy munkaerőt igényeltek, ezért szinte mindenre közmunka végzését írták elő, azonban a bíróságok gyakorlata a rabtábellák alapján ebben a kérdésben is igen eltérő volt. A szabadságvesztés az úriszéki gyakorlatban a XVII. század közepétől figyelhető meg, de nem szívesen alkalmazták a XVIII. század első felében sem, részben a rabok elhelyezésének megoldatlansága miatt. Legtöbb esetben, vasban végzett közmunkával kapcsolták össze. Az áristomot nem lehetett a tömlőtől megkülönböztetni az úriszékek szóhasználatában. A XIX. század első évtizedeiben egyre kevesebb halálos ítéletet hoztak, inkább három év fogságot szabtak ki. Székesfehérváron is nehéz kimutatni a tömlőc és az áristom közötti különbséget. A rabokat vason, hideg, rossz szellőzésű, piszkos helyen tartották, de a polgároknak külön ún. *Bürgerstubét* hoztak létre, és akár házi fogságot is előírhatott a bíróság. Határozatlan tartamú büntetés is előfordult a XVIII. század első felében, de többnyire napokban, hónapokban és években adták meg, az egy évet meghaladó büntetés már igen súlyosnak számított. Könnyítésnek tekintették, ha a büntetés kezdetét az elfogatástól és nem az ítélelhirdetéstől számították. Debrecenben a XVIII. század közepén a szabadságvesztés időtartama 1-100 napig terjedt. A leggyakoribb az egy hetet meg

nem haladó volt. Előszeretettel alkalmazták a határozatlan tartamú áristomot is. A szabadságvesztés nem éri el az összes ítélet 9%-át, és csak néhány esetben írták elő közmunka végzését. A Hajdúkerületben a XVIII. század második felében csak igen ritkán és viszonylag kis büntetéseket kiszabva alkalmazta a bíróság a szabadságvesztést. A századforduló táján csak a nagyobb kárt okozó lopások elkövetőit büntették legfeljebb három év rabsággal, különben a tolvajokra testi büntetést szabtak ki. A XIX. század elejétől válik gyakorivá a szabadságvesztés és mellette a pálcázás lopásért. Az ember élete és testi épsége ellen elkövetett bűncselekmények miatt indult perekben a hajdúkerületi törvényszék által 1757-1850 között hozott szabadságvesztést tartalmazó ítéletek 69,2%-a nem hosszabb egy évnél, 9,6%-a éri el vagy haladja meg a három évet. A legrövidebb büntetés tizenöt nap, a leghosszabb öt év. Szegeden már a leggyakrabban alkalmazott büntetési nem 1848-ban a szabadságvesztés, amelynek három fajtáját különböztették meg: rabság, fogság és börtön. A legsúlyosabb a rabság volt, vasban végzett közmunkával és heti két nap böjttel járt. A fogság vagy „*apróbb*”, vagy a városháza udvarán teljesített munkával, „*szokott*” böjttel, esetleg vas nélkül telt el, de a börtönre ítéltet nem kötelezték munkára. A rabság két héttől öt évig, a fogság két héttől három hónapig, a börtön pedig hat órától egy hónapig terjedt. A rabság is csak a legkritikább esetben haladta meg az egy évet. Pest vármegye gyakorlatában a fogház és a börtön azonos fogalmak. A két hónapot meg nem haladó szabadságvesztés esetén az ítélet fogság vagy elzárás. Az elzárás a törvényszék szerint azt jelentette, hogy az

elítelt nem mehetett ki a zárkából. A fogságot a törvényszék az ítéletben súlyosíthatta, börtönt, szeszestiltól való eltiltást, elzárást, vasat, közmunkát és testi büntetést írhatott elő. A XVIII. században a közmunka még nem volt általános. Később a fél évet meghaladó fogságot rendszerint közmunkával, az ennél rövidebbet elzárással és vassal szigorították.

Békés vármegyében, 1844-ben a leginkább alkalmazott büntetési nem a szabadságvesztés, amelynek célszerűségét egy formális perben a védő fejtette ki: *„a' börtön sokkal emberibb, sokkal célszerűbb büntetésül szolgál. Itt van alkalma, a' némad magányban istenét és az emberiséget kiengesztelni maga iránt a' bűnösnek, – van alkalma érezni húzamosan és kitaróan a' vétek súlyát, – a' szigorú fogságot, – van alkalma meggyénk czélszerű intézkedése mellett ezeken kívül a' munkához, és becsület útján kenyérkeresethez hozzászokni”.*

A szabadságvesztések rendszerezésének elsőként a kiszabott büntetés hossza szerint történhet. A súlyos ítéletek közé tartoznak a három évet elérő és meghaladó szabadságvesztést kimondóak. Tizenegy vádlott ügyében hozott a bíróság ilyen ítéletet, egy esetben szándékos gyújtogatásért három év, rablásért öt év és négy év, valamint jószáglopásért három év rabságot szabott ki a vármegyei törvényszék. Hosszú tartamú szabadságvesztést ritkán alkalmazott Békés vármegyei törvényszéke, talán a fogva tartás körülményei miatt is. Nagy tárgyi súlyú bűncselekmények esetén, néha többszörös és különös visszaesőknél élt a vármegyei bíróság a három évnél hosszabb rabság kiszabásának lehetőségével. A tradicionális jogfelfogás és korábbi gyakorlat

alapján ezek a vádlottak halálbüntetést érdemeltek volna.

Lényegesen gyakrabban látta a bíróság elegendőnek a rövid tartamú szabadságelvonást. Repcelopásért tíz vádlottat, egyet orgazdaságért, három elkövetőt istenkáromlásért és vérengzésért, egy férfit istenkáromlásért és néplázításért, egyet lopásért, két terheltet garázdaságért és vérengzésért és egy elkövetőt vérengzésért ítétek egy hónap szabadságvesztésre. Gyakoriak a hetekben megszabott büntetések is, általában csekély súlyú bűncselekményeknél alkalmazták ezeket. Hat hétben határozta meg a vármegyei törvényszék a büntetését két vádlottnak garázdaságért és vérengzésért. Négy hétre ítétek két tolvajt, két hét börtön járt kisebb mennyiségű repce eltulajdonításáért öt vádlottnak. Hamisításért egy vádlottat, egyet lopásért, négy embert juh elszakasztásáért, két elkövetőt pedig garázdaságért és vérengzésért ítétek két hétre. A megyei törvényszék által kiszabott legrövidebb szabadságvesztés egy hét volt. Három férfit vérengzésért, két vádlottat juhok lopott voltának tudásáért, három elkövetőt lopásért, egyet pedig vérengzésért ítétek egy hétre.

A szabadságvesztés szakkifejezései

Megfigyelhető a forrásokban a szabadságvesztésre használt kifejezések sokszínűsége. Az 1795. évi tervezet is különbséget tett a 16. alapelvében a végrehajtási fokozatok között, és az 1843. évi javaslatban is ezt figyelhetjük meg.

Szlemenics tömlöcnek nevezte a szabadságvesztést, és ezen belül határozott meg fokozatokat. Szokolay szerint a szo-

rosabb értelemben vett szabadságot érintő büntetéseket börtönben, fegyházban vagy fogházban lehetett végrehajtani. A börtönökben nem kényszerítették munkára a rabokat. A régi elkülönítés nélküli szabadságvesztést következetesen börtönnek nevezte a modern javító fogházzal szemben. A külföldi kódexek különböző osztályozásait elvetve egységes fogházat tartott kívánatosnak. Szerinte ezen belül kell fokozatokat meghatározni. Pauler a börtönt nevezte meg súlyosabb végrehajtási formának a fogsággal szemben.

Sem az úriszéki gyakorlatban, sem Székesfehérvár városi törvényszékének irataiban nem lehet különbséget tenni az áristomnak és a tömlöcnek nevezett büntetési forma között. Debrecen 1740-es években alkalmazott elnevezése „*arestom*” vagy börtön, de nem lehet elválasztani a két fogalmat. Szeged gyakorlatában a rabság volt a legsúlyosabb, ezt követte a fogság és a börtön, Pest vármegyében pedig a fogházat és a börtönt azonos fogalomnak tekintették. Bihar vármegye törvényszéke a tömlöc kifejezést használta, azonban elvétele, „*arestom*” is előfordult, de csak rövidebb tartamú büntetéseknél.

Békés vármegyében egyetlen vármegyei ítéletben fordult elő az „*arestomra*” kifejezés, amikor 1836-ban a vármegyei törvényszék három hónap szabadságvesztést szabott ki két juh tolvajra. A vizsgált évben ez az elnevezés kizárólag a szolgabíró által járási ügyekben hozott ítéletekben szerepelt, pl.: istenkáromlásért és verekedésért hat nap kenyéren és vízen töltendő áristomot.

Kivételes büntetési formának számított a tömlöc is, mely csak két perben fordult elő. Néplázítás miatt „*egy fertályév*”

tömlöcben letöltendő szabadságvesztést szabtak ki egy orgazdára, míg egy tolvaj félévi tömlöcöt érdemelt ki.

Hat jogesetben található meg a börtön kifejezés. A törvényszék egy repcelopás tizennégy vádlottját ítélte egy hónap, öt vádlottját két hét börtönre. Ez enyhébb büntetési formát jelentett, mert a többi elkövetőt hosszabb rabsággal büntették. Két elkövetőt lopásért ítél el a törvényszék négy hét börtönre. Egy visszaeső lótolvaj perében a védő, nagy kárt okozó lopás, vérengzés és emberölés ügyben pedig az alügyész indítványozta börtönbüntetés kiszabását. Ezekben a formális perekben viszont inkább rabságnak megfelelő szankcióról lehetett szó.

A két leggyakrabban előforduló kifejezés a fogság és a rabság. Rabságot szabott ki a bíróság nagyobb tárgyi súlyú bűncselekmények elkövetőire, míg fogságot kevésbé súlyos cselekményekért kaptak a vádlottak. Az egy hónapot rendelő ítéletek közül egy börtön és egy egyszerű fogházat jelöl, a többinél fogságot vagy rabságot említ a bíróság. A leghosszabb fogságként kiszabott büntetés éjjeli lopásokért két vádlottra három hónap volt. Rablásért két férfit öt év rabságra ítélte a bíróság. Ez volt a leghosszabb büntetés Békés vármegyében. A legrövidebb rabságként kiszabott büntetés egy hét volt. A vádlottak vérengzésért és lopott juhok rejtegetése miatt kaptak ilyen büntetést. Két vádlottat viszont hasonló cselekményért egy hét fogságra ítélték.

Az előbbieket összefoglalva megállapíthatjuk, hogy súlyosabb bűncselekmények esetén a sedria a rabságot alkalmazta, amely egy héttől öt évig terjedhetett. A fogság minimuma szintén egy hét volt, de csak három hónapig tarthatott. Ez a rend-

szer leginkább az 1843. évi javaslatban szereplő szabályozással és Szeged bíróságának gyakorlatával mutat hasonlóságot. Az áristom, börtön és tömlöc kifejezések csak elvétve fordultak elő.

Szabadságvesztés „súlyosításai”

3. 2. 1. A közmunka

A bírák nemcsak a büntetés nemét határozták meg, hanem a végrehajtási körülményekre is kitértek. Az elítéltek munkáltatására már az 1795. évi tervezet tizenhatodik alapelvében van példa, mely szerint a börtönbüntetésre ítéltnek arányos mértékű munkát kell végeznie, méghozzá olyat, amelyből a közösségnek jelentős haszna származik. Példaként felsorolta a csatornaásást, az útjavítást, az erődítmények, gátak építését, a sóbányászatot, a fiataloknak pedig a dologházat. Az 1843. évi javaslat is a rabok munkáltatását írta elő, nem közvetlenül, hanem a 9.§-ban a börtönügyi törvényjavaslatra utalva.

Szlemenics szerint a tömlöc négy változata közül háromban az elítélt munkára kötelezett. Szokolay szerint a börtönnel szemben a fegyházban és a fogházban a raboknak kell munkát végezniük. A nyilvánosan végzett közmunkát és a gályarabságot viszont elvetette, mert az előbbi megalázó, a gályarabság pedig aránytalan szenvedést okoz, így ellenkezik a büntetési célokkal. Pauler a törvényszéki gyakorlatot bemutatva a közmunkát a börtönbüntetés súlyosításának tartotta.

A XVIII. század utolsó harmadában közmunkák nagy munkaerő-igénye miatt szinte minden szabadságvesztésre ítéltnek közmunka végzését írták elő. Az úri-

székek által tömlöcre ítélték legtöbb esetben, vasban végeztek közmunkát. Székesfehérváron a közmunkát végző rabok a város közterületeit tisztították, városi és főként egyházi építkezéseken dolgoztak. Időtartama gyakran nem volt meghatározva, de előfordult tíz évre szóló ítélet is a XVIII. században. A rabok munkáltatásának ez a módja ráfizetéses volt a város számára. Debrecen 1700-as évek közepi büntetés-kiszabási gyakorlatában csak igen kevés nyoma van a közmunka végzésének. Építkezési munkát írtak elő például a 2 héttől 1,5 hónapig tartó szabadságvesztés mellé. Szegeden közmunkát csak a rabságra és a fogságra ítélték végeztek, a börtönbüntetés nem járt ilyen kötelezettséggel. Pest vármegyében a közmunka a XIX. században még nem volt általános, viszont később, a fél évet meghaladó fogságot súlyosították így. A közmunka lehetett voltaképpen házi és konyhai. Ezek helyébe 1846-tól a dolgozóházi munkavégzés lépett. A tömlöc mellé Bihar vármegyében kiszabtak közmunkát is.

Békés vármegye is híve volt az elítéltek foglalkoztatásának. Főszabály szerint a szabadságvesztéssel együtt járt a közmunka végzése is. Ezt támasztja alá egy védő vélekedése a börtönbüntetés alatt végzett munkáról: „*van alkalma (...) a' munkához (...) hozzászokni*”. Ez alapján a munkavégzést az elítélt javításának eszközeként alkalmazták. A vizsgált évben a vármegyei törvényszék csak négy perben mellőzte a munkavégzés előírását. Hamisításért két hét egyszerű vason töltendő szabadságvesztést, egy hét rabságot lopott juhok rejtegetéséért, egy hét fogságot a juhok lopott voltának eltitkolásáért, istenkáromlásért és néplázításért egy hóna-

pot, istenkáromlásért és vérengzésért egyszerű fogházat szabott ki a bíróság, de közmunka előírása nélkül.

Tizenegy ügyben a szabadságvesztés kiszabása mellett közmunkát is előírtak, de vas nélkül. Vérengzésért, lopásért, orgazdaságért, garázdaságért és vérengzésért, valamint három juh elsikkasztásáért hozott ilyen ítéletet a vármegyei törvényszék.

A fentiek alapján megállapíthatjuk, hogy a megyei törvényszék csak rövid tartamú, legfeljebb három hónap szabadságvesztés kiszabása esetén tekintett el a közmunkától. A közmunkára kötelezés nem járt automatikusan együtt az elítélt vason tartásával. A közmunka végzésének módja nemcsak Gyula csatornáinak tisztítását, útjainak javítását jelentette, hanem 1837-től a vármegye által működtetett dologházban is munkát kellett végezni, ahol 1846 végéig zsákok készítették a rabok. A műhely fénykorában 20-25 rabot foglalkoztatott és 1844-re már több kiképzett takács is volt a rabok között. Erre utal, hogy egy lopásért elítélten 1844-ben a teljes kárt nem tudták behajtani, mert a helység által részére megvett szövöszéken a megyei börtönben tanult takács mestersége folytatása mellett csak a betevő falatot tudta megkeresni.

3. 2. 2. A börtön

A tulajdonképpen haladónak minősülő munkáltatás mellett. Két, erősen középkori súlyosítása volt a szabadságvesztésnek. Az egyik vallási, egyházi indíttatású, ami a középkori bűncselekmény-felfogásban gyökerezik. A heti két nap börtönnel tulajdonképpen a bűncselekménnyel megsértett Isten előtt vezekel az elítélt. A háttérben persze anyagi megfontolások is lehetnek. A tervezetek egyike sem tett említést

erről a súlyosítási lehetőségről, talán, mert vallási jellege miatt nincsen helye világi jogszabályban, vagy a végrehajtás olyan technikai elemének tekintették, amely nem igényel törvényi szintű szabályozást. Pauler a törvényszéki gyakorlatot ismeretve megállapította, hogy a börtönbüntetés súlyosítható börtönnel is. Szeged szabad királyi város bírósága rabságnál heti két nap, fogságnál „szokott” börtönt írt elő az elítélt számára. Pest vármegyében a legtöbb fogságbüntetést heti két nap börtönnel szigorították. Az 1840-es években „szokott” börtönt határoztak meg. Az úriszékennél három nap börtön volt a bevett szokás, de ilyen rendelkezés Győr vármegyében is előfordult. Bihar vármegyében *minden 2 napi börtön járt a tömlőc mellé.*

Békés vármegyében igen kivételes esetekben tekintettek csak el az elítélt börtönbüntetésétől. Ilyen ítélet öt perben született. Egy nap börtönt kapott öt vádlott, a jegyzőkönyvi bejegyzés szerint pedig öt elkövető szintén egy nap börtönt érdemelt, de a periratokban már a „szokott börtön” kifejezés található. Amennyiben ez a kitétel helette egy nap börtönlést jelentett, akkor további hat elítélte is érvényes. Ennek azonban ellentmond az, hogy hosszú tartamú rabságra szolt az ítélet, vagy esetleg a három évet elérő szabadságvesztés ártalmaitól akarták megkímélni a rabokat.

3. 2. 3. A vas

Középkori büntetési forma az elítélt vason tartása is. Kettős célja volt a bilincs alkalmazásának: egyrészt megakadályozta a szökést, másrészt megszegyenyítette az így szállított embert. A javaslatokban nem szerepel ez a végrehajtási kérdés. Pauler a törvényszéki bünteteskiszabás tárgyalásánál megállapította, hogy a bíróság szabadságvesztés mellett elrendelheti az elítélt

vason tartását is. Az úriszékek a fogságot a legtöbb esetben, vasban végzett közmunkával kötötték össze. Székesfehérváron is vasra verték a rabokat, és csak áldozáskor vették le róluk a bilincset. Szegezen a rabság mellé mindig kiszabták, fogság mellé esetlegesen nem. Bilincs alkalmazására Pest megyében általában nagyobb súlyú bűncselekmények elkövetőinél került sor, de a rövidtartamú fogság-büntetést is szigorították így. Kivételesen kimondták közmunkára ítéles helyett is. A rab falhoz láncolása a XIX. században már nem történt meg. Bihar megye törvényszéke a tömlőcöt súlyosíthatta béklyóvas előírásával is.

Békés vármegyében egyetlen alkalommal fordul elő, hogy közmunka és bűjt nélkül egyszerű vasban töltendő két hét büntetést szabtak ki. Általában rövid szabadságvesztésnél tekintettek el a vas alkalmazásától. Tíz elkövetőt két hétre, kilenc vádlottat egy hétre ítelt így a vármegyei törvényszék. Egy hónapot elérő vagy meghaladó rabságnál is előfordult ilyen könnyítés. Egy esetben három hónapot, négy esetben két hónapot, két vádlottnál hat hetet, két elkövetőnél négy hetet, hat vádlottnál pedig egy hónapot szabott ki a törvényszék vas nélkül.

A fentiek alapján Békés vármegye törvényszéke a három hónapot meg nem haladó szabadságvesztéseknél mellőzte az elítélt vasra verését, de nem következetelesen, mert a legkülönfélébb bűncselekmények elkövetői mentesültek alóla.

A szabadságvesztés számításának módja

A kiszabott szabadságvesztés hosszát jelentősen megnövelheti, ha a jogerős íté-

let napjától kezdődik a büntetés, ezért az időtartamok csoportosításánál meg kell vizsgálni ezt a kérdést is. Az 1795. évi és az 1830. évi tervezet nem rendelkezett erről a kérdéssel. Az 1843. évi javaslat szerint a kezdetét akkortól kell számítani, amikor „*az elítélt a végítélet után büntetése kiállása végett börtönbe vagy fogházba záratott*”. Pauler szerint a hatályos törvények nem tartalmaztak szabályt a szabadságvesztés időtartamára és számítására vonatkozóan sem.

A rabtabellák alapján a XVIII. század utolsó harmadában a rabságot hol az ítélet, hol az elfogás napjától számították. Egyes törvényszékek nem időtartamot, hanem határnapot állapítottak meg. Székesfehérváron könnyítésnek számított, ha a börtönt az elfogástól számították, mivel az ítélet napját határozták meg gyakran a büntetés kezdetének. A Hajdúkerületben az előzetes fogva tartásban töltött időt nem számították be a büntetésbe, fellebbezés esetén ez az idő tovább nőtt. A jogerős ítélet kihirdetésének napja volt a kezdete a rabságnak.

Békés vármegyében is igen tarka volt a büntetés kezdetének meghatározása. Ezt mutatja be a megyében is kihirdetett helytartótanácsi rendelet, amelyben megállapították, hogy egyes esetekben a fellebbezett ügyekben az első fokú bíróság ítéletétől, máskor a fellebbeviteli ítélet napjától számítják a rabság kezdetét. A felsőbb ítélőszékeket a bíróságok nem tájékoztatták megfelelően, hogy a vádlott szabadlábon van-e, ha nem, akkor megbéklyózták és bűjtöltették-e. Ezek nélkül „*a büntetés számításbani igazságos aránt ki nem fejthetik*” a perorvoslati fórumok. Egy gyűjtogatási ügyben a fellebbezések, az új orvos szakértői vélemények beszer-

zése annyi időt vettek igénybe, hogy a vádlott kérvényezte a kezességre történő kibocsátását, mert tíz hónappal többet volt már börtönben, mint a nem jogerős három éves büntetése. Ebben az esetben egyik számítási mód sem tűnik célszerűnek és igazságosnak.

Az ítéletek több mint fele nem határozta meg a büntetés kezdetét, a másik része pedig két csoportra bontható, hol az ítélet napjától, hol a letartóztatás időpontjától kezdődött a büntetés. A bíróság öt ügyben a szabadságvesztést az ítélelhozatal napjától számította. Vérengzésért és istenkáromlásért négy hónap rabságra, gondatlan emberölésért a vádlottat egy év rabságra büntette a sedria. Egy tolvajt két évre, négy elkövetőt fél évre, két vádlottat „*egy fertályév mai naptól*”, egyet négy hónapra, öt vádlottat három hónapra és egyet két hónapra ítélték lopásért, egy orgazdát pedig fél évre büntették. Büntetésüket az ítélelhozataltól számították. Ebből kitűnik, hogy elsősorban nagyobb tárgyi súlyú bűncselekmények miatt, közepesen hosszú szabadságvesztés esetén az ítélet napját tekintették a büntetés kezdetének. A büntetés elnevezése nem befolyásolta a számítási módját, a fogság mellett előfordult rabság és tömlöc is. Ez a „*mai naptól*” kitétel a gyakorlatban komoly zavarokat okozhatott a felbevezésnél.

A vádlott befogásától tíz perben számították a büntetés kezdetét. Lopásért egy vádlottat három évre, két elkövetőt két évre, kettőt másfél évre, egy vádlottat egy évre, két tolvajt fél évre, egyet négy hónapra, három vádlottat három hónapra, egyet két hónapra, két elkövetőt négy hétre ítélt a törvényszék az „*eddig letartóztatás betudásával*”. Rablásért két vádlott-

ra öt évet, kettőre pedig négy évet szabott ki a bíróság. Egy vádlott istenkáromlás és előljáronak való ellenszegülés miatt kapott három hónapos ítélete a „*befogástól számított*”. Nem határozta meg a vármegyei törvényszék, hogy mikortól számítja annak az elítéltnak a büntetését, aki rabszökésért fél évet kapott, majd az eredeti vád alapján ökrök eltulajdonítása miatt „*még*” három évre ítélték. Huszonkét ügyben a törvényszék nem határozta meg a büntetés kezdő időpontját, mivel döntően rövidtartamú szabadságvesztésekről volt szó, ezért az ítélel hirdetés napja látszik valószínűbbnek. Ezek alapján a számítási módszerben következetes gyakorlatot nem figyelhetünk meg.

Végrehajtási körülmények

A szabadságelvonó büntetések kapcsán érdemes megvizsgálni a végrehajtási körülményeket is. A büntetőjogi reformok egyik kulcskérdése volt az egyre elterjedtebb szabadságvesztés végrehajtásának humánusabbá tétele. Ennek eredménye lett az 1843. évi börtönügyi javaslat, amely a kor legmodernebb eszméit tükrözte. Az egyetlen működő országos fegyintézet 1831-ben megszűnt Szegeden, így a vármegyékben, egy-két kivételtől eltekintve, a korábbi feltételek mellett tartották az elítélteket és az ítélelre várókat.

A jegyzőkönyv három bejegyzése ad tájékoztatást Békés vármegye börtönében az 1840-es évek közepén uralkodó állapotokról. Az alispán kérésére 1844-ben megvizsgálták a börtönt, és igen rossz állapotban találták. Szükségesnek tartották a kijavítást, ha másért nem is, de legalább

a szökések megakadályozása végett. A következő évben ismertették részletesen a börtön állapotát, és a javításához szükséges javaslatokat. A közgyűlés által küldött bizottság fő feladata a „*rabok közötti betegségek elhárítása*” érdekében szükséges intézkedések kidolgozása volt, ezt teljesítve hat pontban foglalta össze észrevételeit és javaslatait. „*Miután a földszínen lévő igen lesüppedt börtönök a tudva lévő büzhödt levegőjű csatorna kiáradása alkalmával annyira átalnedvesülnek, hogy a rabok gúnyái, és egyéb holmijai elrothadnak*”. Javasolták a csatorna betemetését és a padlósínt megemelését is. Indítványozták, hogy minden rab kapjon egy priccset és szalmazsákot, fürdőkád beszerzésével pedig lehetővé tették volna nyáron a heti egyszeri fürdést. Egyenruha bevezetését is szükségesnek látták, mert a szegényebb sorsú rabok nem tudták magukat ruhával ellátni. A rabok egészségének megőrzése miatt javasolta a választmány a napi két óra sétát a vármegyeház udvarán. Nyáron a munkát az udvaron felállított sátorban akarták megvalósítani. A probléma valódi megoldását egy korszerű börtön megépítése jelentette volna, de a körülmények csak ilyen intézkedések megtételét tették lehetővé. A törvényszék a sétával kapcsolatos javaslatot elfogadta, mert nem került pénzbe, a többit a közgyűlés elé terjesztették. A másodispán két évvel későbbi véleménye szerint, amelyet szintén a közgyűlés elé terjesztett a törvényszék, a börtön túlszűfoaltsága miatt szükséges a férőhelyek és az őrszemélyzet számának növelése. Ilyen börtönviszonyok mellett egyáltalán nem meglepő, hogy öt évnél hosszabb büntetést nem szabtak ki, és a rövid tartamú büntetések domináltak.

A börtönlakók a megyei seborvos rendszeres felügyelete alatt voltak, de a körülmények miatt a betegek teljes ellátása nem volt lehetséges. Egy három évre ítélt rab 1844. július 2-án kérvényezte, hogy engedjék ki kezességre, mert 1843 februárjában „*nagy támadás keletkezett*” az oldalán, amelynek kezelésével a seborvos felhagyott. A vármegyei főorvos jelentése szerint, ha hazaengednék egy hónapra, elősegítené a gyógyulását, ezért megengedték, hogy egy hónapig naponta kétszer elmenjen egy öregasszonyhoz kezesség mellett. A nyári munkák miatt a kezesek nem tudtak érte menni, így kérte, hogy egy teljes hónapra adják ki kezességre.

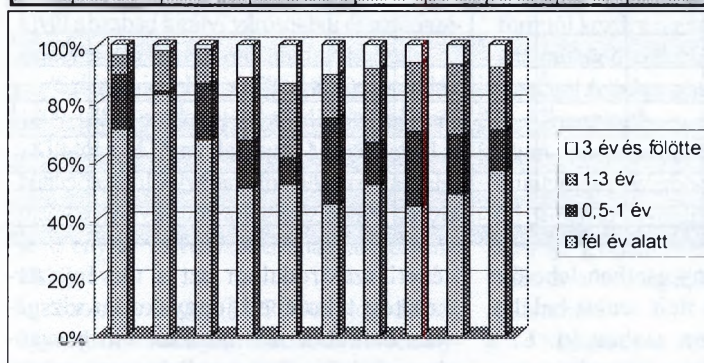
A büntetési rendszer általános jellemzői

Békés vármegye büntetési rendszerének általános jellemzésénél biztos kiindulópontot jelent a József nádor által az 1840:5. t alapján kiküldött országos választmány felkérésére készített statisztikai felmérés (1. táblázat), amely részben összehasonlítható az 1844. évi adatokkal. Az összevetés azért nem lehet teljes körű, mert a nádori statisztika csak a szabadságvesztésre ítélt adatait tartalmazza, mivel az adott időpontban meglévő börtönnéesség területi eloszlásának meghatározása volt a célja a felvételnek. Ezek alapján a törvényszék általános büntetésiskiszabási gyakorlatáról nem lehet képet kapni, csak a szabadságvesztésekről nyújt adatokat a táblázat. A számsorok pontosan tükrözik a korabeli büntetésiskiszabási gyakorlatot, a szabadságvesztésre ítélték több mint

1. táblázat

Büntetések megoszlása 1831 és 1840 között

év	összesen	1 hónap alatt	félmentes	elítelt	fél év alatt	0,5-1 év	1-3 év	3 év és fölötte
1831	159	79	22	58	41	11	4	2
1832	206	86	17	103	85	2	14	2
1833	180	88	10	82	55	16	10	1
1834	172	63	14	85	49	16	21	11
1835	200	99	10	91	47	9	23	12
1836	206	69	8	129	58	39	19	13
1837	252	82	31	139	72	21	35	11
1838	206	85	4	117	52	30	28	7
1839	164	61	9	94	46	19	23	6
1840	164	58	13	93	53	13	20	7

fele fél évnél rövidebb büntetést töltött le. Három esztendő volt csak kivétel. 1836-ban és 1838-39-ben haladta meg a hosszabb tartamú szabadságelvonás a büntetést a fogvatartottak nagyobb hányadánál. A három évnél hosszabb büntetést töltők száma az évtized közepén meghaladta a tizet. A teljes ítéletek, peranyagok ismerete nélkül azonban nem vonhatunk le pontos következtetéseket, hiszen a harmincas években más források szerint mellékbüntetésként gyakran alkalmazott testi büntetés befolyásolhatta a szabadságvesztés időtartamát.

Békés vármegyében, 1844-ben százkilencvenegy jegyzőkönyvi bejegyzés történt, ez negyvenyolc érdemi ítéletet takart (2. táblázat). A leggyakoribb bűncselekmény a lopás volt. A tárgyalt

ügyek 40%-át ezek tették ki, de jelentősek még a különböző garázda jellegű cselekmények is. A terheltek többsége (54%) lopás vádjával állt bíróság előtt, de ennek részben az is volt az oka, hogy ekkor született ítélet egy harminchárom vádlott ellen repcelopás miatt folytatott perben.

A vádlottak 26%-át mentette fel a bíróság. Az ítéletek 82%-

ában szabadságvesztést szabtak ki a vádlottakra. Egyetlen esetben ítélte a bíróság a vádlottat szabadságvesztés mellett testi büntetésre, 23,4% pedig bírói büntetésben részesült. Az összes szabadságvesztésre ítélt 75,8%-a rövid tartamú szabadságelvonást kapott, vagyis a büntetések nem haladták meg a fél évet. Hosszú tartamú – 3 évet elérő – büntetést csak az elkövetők 6,6%-a érdemelt ki. Ketten lopásért, négyen rablásért kerültek a törvényszék elé. Garázda jellegű cselekmények elkövetői kizárólag rövid tartamú büntetést kaptak. Egyetlen alkalommal látta indokoltnak a vármegyei bíróság a szabadságvesztés mellé testi büntetés kiszabását. A vármegye „bűnfenyítő törvényszéke”, annak ellenére, hogy a tradicionális bünte-

2. táblázat

Vármegyei törvényszék büntetés kiszabási gyakorlata

büncselekmény	tárgyaltárgyak	vállottak	ítéletek							
			felmentettek	összesen	szabadságvesztés				rabsághat	dorgálás
					3 év és felette	3-3 év	1-3 év	0,5 év alatt		
ellenszegülés, néplázítás	2	4	-	4	-	-	-	1	-	3
feljelentés elmulasztása	2	2	2	2	-	-	-	-	-	2
garázdaság, istenkáromlás, néplázítás	1	1	-	1	-	-	-	1	-	-
garázdaság, istenkáromlás	1	1	-	1	-	-	-	-	-	1
garázdaság, vérengzés	1	0	2	7	-	-	-	7	-	-
hamisítás	1	1	-	3	-	-	-	1	-	-
istenkáromlás, néplázítás	2	3	-	3	-	-	-	2	-	1
istenkáromlás, vérengzés	2	7	1	6	-	-	-	4	-	2
kóborlás	1	2	2	-	-	-	-	-	-	-
kóborlás, lopás	8	6	-	6	-	1	2	-	-	3
lopás	21	81	10	67	2	3	4	48	1	4
örzsezség	2	12	6	4	-	-	1	2	-	1
rablás	1	8	3	5	4	-	-	1	-	-
rabszökevény	1	3	-	1	-	-	1	-	-	-
rágalmazás	1	1	1	-	-	-	-	-	-	-
sikkasztás	1	2	2	-	-	-	-	-	-	-
vérengzés	4	6	2	4	-	-	-	2	-	2
összesen	53	180	30	131	6	8	8	68	1	13

tőjogi felfogás néhány esetben lehetővé tette, 1844-ben nem ítelt senkit halálra, és testi büntetést sem szabott ki. Ez a két jelenség, valamint a szabadságvesztés fő büntetési nemmé válása a büntetési rendszer modernizálódását mutatja.

A Békés vármegyében, 1844-ben megfigyelhető szankciórendszer, a pénzbüntetés kivételével olyan fokú összhangot mutat az 1843. évi anyagi jogi javaslatban szabályozott büntetésekkel, hogy esetleg felülvizsgálatra szorul a javaslat értékelése is. A jogtör-

téneti szakirodalom ezt a törvényszerkesztést a korabeli joggyakorlat vizsgálata nélkül a realitásoktól elrugaszkodottnak ítélte. Ezt azonban az egyes törvényszékek ítélkezésének feltárása nélkül kijelenteni nem lehet. A reformkor utolsó évtizedére a politikai és szakmai közvélemény olyan hatást gyakorolhatott a jogalkalmazókra, hogy a büntetőjogi modernizáció bizonyos elemei a törvényszerkesztő munkálatokkal párhuzamosan is megvalósulhattak.

Dr. Bató Szilvia

Jegyzet

¹Az 1843. évi javaslat: Az 1840: 5. törvénycikkkel kiküldött választmány által kidolgozott korszerű eljárásjogi, anyagi jogi és börtönügyi kódex javaslat, amely az 1843/44. évi országgyűlésen megbukott a kormányzat és a konzervatívok ellenállásán.

²Királyi Tábla: (Tabula regia judiciaria) 26 tagból álló fellebbviteli bíróság, az 1791: 43. tc. szerint súlyos bűnügyekben a megyéken kívül a szabad királyi városokból és az úriszékektől is lehetett közvetlenül fellebbezni.

³Szlemenics Pál (1783-1856) jogtudós, 1809-1850. pozsonyi jogakadémiai jogtanár, 1830-tól a MTA rendes tagja. Magánjoggal és büntetőjoggal egyaránt foglalkozott, az első magyar nyelvű büntetőjogi kézikönyv szerzője (Fenyítő törvényszéki magyar törvény, 1836).

⁴Szokolay István (1822-1904) jogi doktor, ügyvéd, de inkább jogi szakíróként tevékenkedett, Büntető jogtan című könyve az első önálló magyar büntetőjogi mű, amelyet a pesti egyetem tankönyvül elfogadott.

⁵Pauler Tivadar (1816-1886) büntetőjogász, jogfilozófus, 1845-től az MTA levelező, majd 1858-tól rendes tagja, 1838-1848. zágrábi, 1848-ban győri jogakadémiai tanár, 1848-1849, 1852-1878. között a pesti egyetem büntetőjog rendes tanára. A magyar rendi büntetőjog legalaposabb összefoglalója, tankönyvét gyakorlatilag törvénykönyvként alkalmazták az 1878: V. tc. hatálybalépéséig.

⁶Úriszék: A földesúr saját jobbágysági feletti törvénykezési joga alapján létrehozott bíróság.

⁷Rabtabella: Mária Terézia 1757-ben kelt rendelete alapján a pallosjoggal bíró uradalmak, szabad királyi városok, szabad kertületek és a vármegyék félévente táblázatos formában kötelesek jelentést adni a törvényszék előtt lefolytatott perekéről és a börtönökben levő rabokról.

⁸Hétszemélyes Tábla: (Tabula septemvialis) az 1723-ban bevezetett bírósági reformtól kezdve a nádor elnökletével, 21 taggal működő fellebbviteli fórum, a Királyi Táblától fellebbezett ügyekben döntött.

⁹Tripartitum = Hármaskönyv: (Tripartitum opus juris consvetudinarii in clyti regni Hungariae) Werbőczy István ítélmester 1514-ben az országgyűlés elé terjesztett szokásjogi gyűjteménye. A kihirdetése elmaradt, de a bíróságok hatályos törvényként alkalmazták.

¹⁰Sommás per: A formális perben szükséges formaságok nélkül lefolytatott döntően szóbeli, de jegyzőkönyvezett eljárás a XVI-XIX. században, elvileg csak nemtelenek nem súlyos bűncselekményeinél alkalmazták, de a nemesek is és a súlyos bűncselekménnyel vádoltak is kérhették a per sommássá változtatását.

¹¹Josephina: II. József által 1787-ben bevezetett modern büntető törvénykönyv, amelyet a halála előtt visszavont. A nemeség ellenállása miatt nem ment át a gyakorlatba.

¹²Honorácior: nem nemesi származású értelmiségi.

Forrás és felhasznált irodalom

M. Antalóczy Ildikó: *Bűnözés és büntetés Debrecenben a XVIII. közepén.* Debrecen, 2001.

Balogh Elemér: *A magyar büntető anyagi jog dogmatikatörténetének kezdetei.* Jogtudományi Közlöny 52 (1997) 469-484.

Balogh Elemér: *Egy elfelejtett büntetőtörvény-tervezet.* In: Györi Tanulmányok. Tudományos Szemle. 20 (1998) 73-84.

Békés vármegye törvényszéki iratai 1715-1848. Békés Megyei Levéltár, IV. A. a/16. jegyzőkönyvek; c/64-66. periratok.

Both Ödön: *Szeged város büntetőbíráskodása 1848-ban.* Acta Jur. et Pol. Tom. IV. Fasc. 1. Szeged, 1958.

Bónis György: *A magyar büntetőtörvénykönyv első javaslata 1712-ben.* Angyal szeminárium kiadványai 26, Budapest, 1934.

Bónis György—Degré Alajos—Varga Endre: *A magyar bírósági szervezet és perjog története.* Zalaegerszeg, 1996.

Degré Alajos: *A Négyeskönyv büntetőjogi elvei.* Angyal szeminárium kiadványai 34, Budapest, 1936.

Dombóváry Géza: *Fenyítő eljárás és büntetési rendszer Pestmegyében a XIX. század első felében.* Budapest, 1906.

Dombóváry Géza: *Adalékok Bihar-vármegye XIX. század eleji fenyítő-eljárási gyakorlatához.* Angyal-szeminárium kiadványai 14. Budapest, 1918.

Erdmann Gyula: *Autonómia és igazságszolgáltatás Békéscsabán a kései feudalizmus végén.* In: A hétköznap-

ok historikuma. Szerk.: Dusnoki-Draskovich József—Erdész Ádám. Gyula, 1997, 50-66.

Fayer László: *Az 1843-iki büntetőjogi javaslatok anyaggyűjteménye I-II.* Budapest, 1896-1898.

Hajdú Lajos: *Javaslatok az 1795. évi büntetőkódex-tervezethez.* Acta Fac. Pol-Jur. Univ. Sci. Budapest. Tom. VIII (1966) 109-121.

Hajdú Lajos: *Az első (1795-ös) magyar büntetőkódex-tervezet.* Budapest, 1971.

Hajdú Lajos: *Büntett és büntetés Magyarországon a XVIII. század utolsó harmadában.* Budapest, 1985.

Hajdú Lajos: *Szabad királyi városok büntetőbíráskodása Magyarországon Mária Terézia uralkodásának utolsó évtizedében.* Levéltári Szemle 38 (1988/1) 23-40.

Hajdú Lajos: *Bűnözés és büntetőbíráskodás a XVIII. század hetvenes éveinek Magyarországnán.* Budapest, 1996.

Kabódi Csaba—Mezey Barna: *A büntető rendszer alapfogalmai.* Budapest, 1997.

Kállay István: *Úriszéki bíráskodás a XVIII-XIX. században.* Budapest, 1985.

Kállay István: *Városi bíráskodás Magyarországon 1686-1848.* Budapest, 1996.

Mezey Barna: *A magyar polgári börtönügy kezdetei.* Budapest, 1995.

Nagy Ferenc—Tokaji Géza: *A magyar büntetőjog általános része.* Budapest, 1998.

Nagy Sándor: *Fejezetek a hajdúvárosok és a Hajdúkerület büntetőbíráskodásáról.* Budapest, 1997.

kodásából. In: Hajdúsági Múzeum Évkönyve VI (1987) 83-110.

Nagy Sándor: *A hajdúkerületi törvényszék büntetés kiszabási gyakorlata lopás miatt indított bűnügyekben 1757-1850.* In: Hajdúsági Múzeum Évkönyve VII (1990) 67-115.

Nagy Sándor: *A hajdúkerületi törvényszék ítélkezési gyakorlata az ember élete elleni bűncselekményekben 1757-1850.* In: Hajdúsági Múzeum Évkönyve VIII (1994) 5-79.

Pauler Tivadar: *Büntetőjogtan.* Pest, 1869.

Szabó Ferenc: *Dologház Gyulán 1837-1846.* A gyulai Erkel Ferenc Múzeum Kiadványai 22. Gyula, 1961.

Szlemenics Pál: *Magyar fenyítő törvény.* Pest, 1865.

Szokolay István: *Büntető jogtan a' codificatio és tudomány legújabb elvei szerint, különösen bíráink 's ügyvédeink számára.* Pest, 1848.

Varga János: *Megye és haladás a reformkor derekán (1840-1843) I.* In: Somogy megye múltjából. Levéltári évkönyv 11. Kaposvár, 1980, 177-243.